

СЪВРЕМЕНОТО БЪЛГАРСКО СЕМЕЙСТВО КАТО ВЪЗПИТАТЕЛНА СРЕДА

Десислава Стоянова

Русенски университет "Ангел Кънчев", факултет Природни науки и образование, катедра Педагогика, психология и история, гр. Русе п.к.7017 ул. Студентска №8,

e-mail: dstoyanova@uni-ruse.bg

THE CONTEMPORARY BULGARIAN FAMILY AS EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Desislava Vasileva Stoyanova

Ruse University "Angel Kanchev", "Natural sciences and education" faculty;, Pedagogy, psychology and history department, Ruse p.c.7017 8 Studentska str.

ABSTRACT:

The family is the first social stage in human's life and his role as microenvironment, where the social formation of the individ is indisputable, as the specific of the family education sets the social behavioral models, necessary for the child in its relation with the wide society.

The educational model of the family is determined by its structure, the specific of the macro environment, the features of the family relationships and the typology of the parents' applied strategies. The mentioned elements are not constant in relation to their state, and can be change under the influence of life circumstances in public and individual aspect.

Such dynamic changes have occurred especially intensive in recent years in Bulgarian family. These changes affect both its internal construction and its functional meaning as basic educational and socializing environment.

The purpose of the current research is the composing of the main markers for modification's directions in the family unit's structure, formation the typology of newly family models and analysis of the character of the educational relationships, realizing within every concrete model.

The directions for optimizing of the family environment are determined with respect to the effective implementation of the final aim of the education – reaching the necessary level of education, to ensure the adequate incorporation of the child in the society and to guarantee the presence of possibilities for self-realization and self-actualization.

Key words: family; structural modifications; typology of the family models; education.

Семейството е първото обществено стъпало в живота на човека и неговата роля като микросреда в която се извършва социалното формиране на индивида е безспорна, тъй като характерът и спецификата на семейното възпитание задават поведенческите модели, необходими на детето при връзката му с широкия социум.

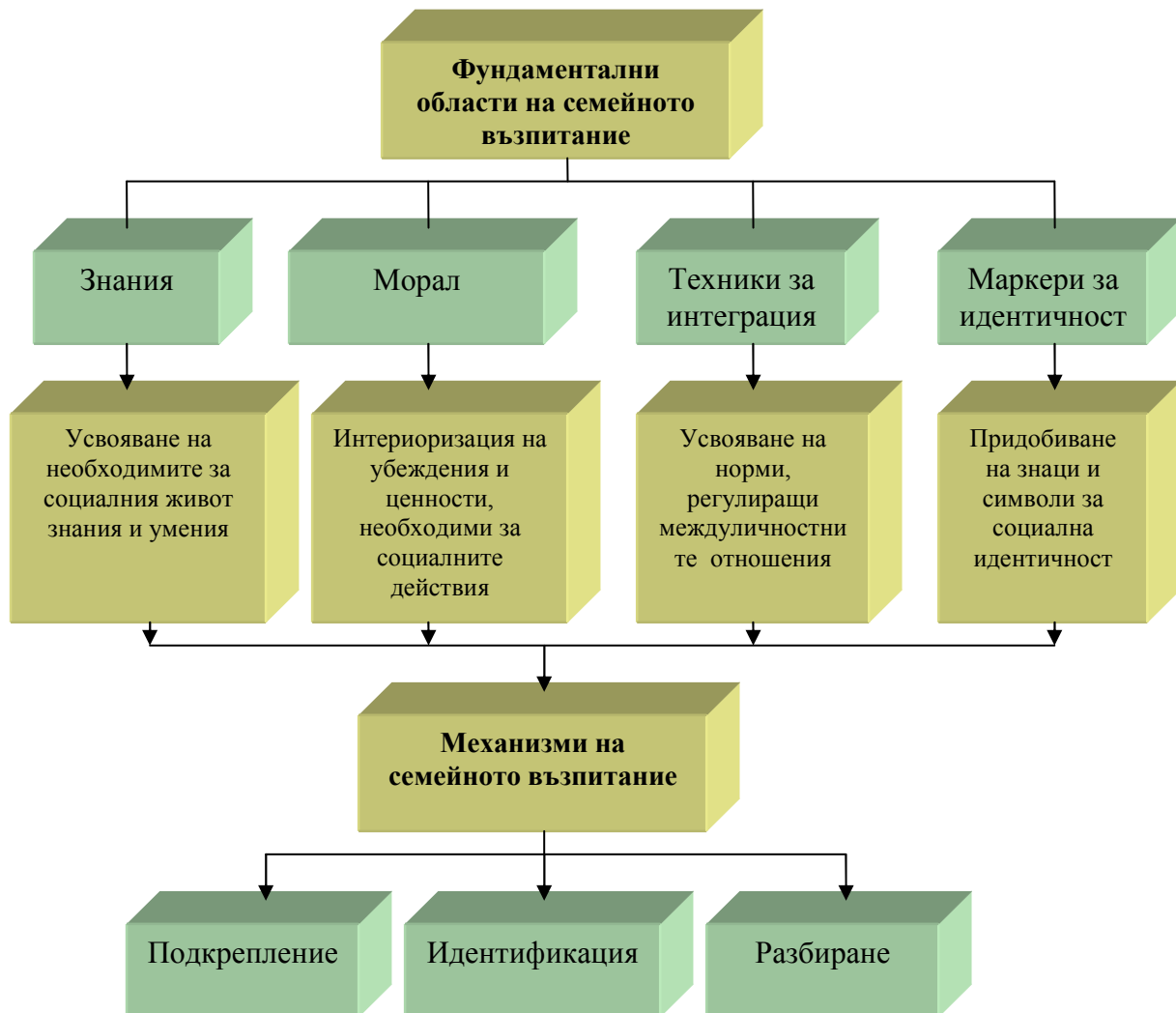
Възпитателният потенциал и ефективността на социализиращия параметър от функционалната характеристика на семейството са обусловени от неговата структура, спецификата на макросредата, особеностите на семейните взаимоотношения и типологията на прилаганите от родителите възпитателни стратегии. Посочените елементи не са константни и статични по отношение на своето състояние, а могат да търпят изменения под влияние на жизнените обстоятелства в обществен и индивидуален план.

Такива динамични промени през последните години настъпват особено интензивно в българското семейство. Те засягат както неговата вътрешна конструкция, така и функционалното му значение като базисна възпитателна и социализираща среда. Отчитайки актуалното състояние на семейната институция у нас и тенденциите в нейната трансформация, е необходимо да се очертаят основните аспекти на сложните взаимовръзки и зависимости между структурата, типа организация на семейните интеракции и рефлексията им спрямо фундаменталните области и механизмите за реализация на семейното възпитание. Това са и основните параметри, които детерминират целта на

настоящата разработка, а именно- извеждането на маркери за насоките на модификация в структурата на семейната единица, съставянето на типология на новообособените семейни модели и анализ на характера на възпитателните взаимодействия, осъществявани в рамките на всеки конкретен модел.

Последната детерминанта изисква наличието на система от показатели с универсална насоченост спрямо съдържанието и ефективността на семейното възпитание, които да действат независимо от типа на формацията. Такива черти притежават фундаменталните области на семейното възпитание и механизмите, чрез които то се реализира [2] (Фиг.1.):

Фиг. 1. Фундаментални области и механизми на семейното възпитание

Ефективността от комплексното социално-формиращо действие на посочените компоненти се влияе от редица фактори.

На микроравнище цялостният процес на възпитание вътре в семейството може да бъде сериозно възпрепятстван, както от наличието на дефицити на трансфер, касаещи една или няколко от фундаменталните области, така и от невъзможността възпитателните взаимодействия да бъдат реализирани поради нефункциониране на механизмите. Външните за семейната среда условия също могат да се превърнат в отрицателна детерминанта на възпитателния процес.

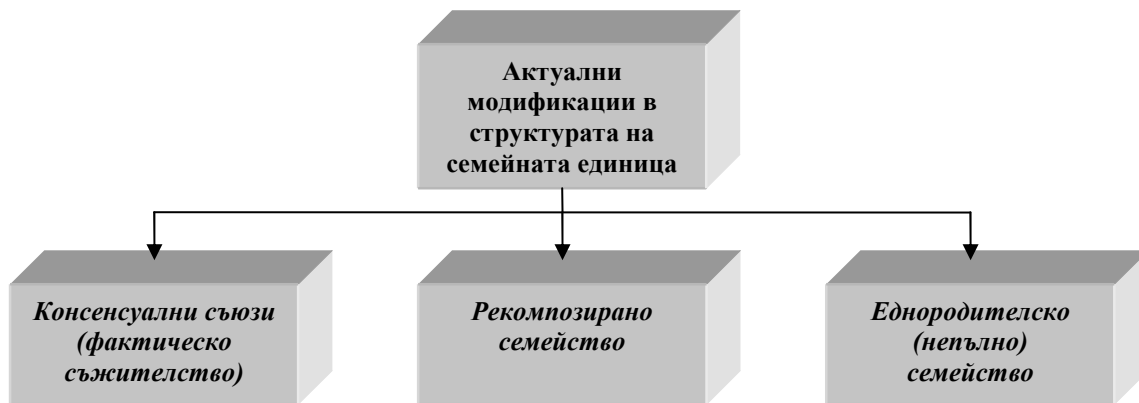
Наблюдаваните в последните години у нас негативни явления като непрекъснато променящите се условия на макросредата, ускорената динамика на съвременния живот, дефицитът на общуване между родители и деца, основната подмяна на морални ценности,

емоционалното и духовно обедняване на взаимоотношенията в семейството, очертават широк кръг от проблеми, свързани с понижаването ефективността в приложението на механизмите по предаването и интериоризацията на базисните компоненти на семейното възпитание.

Трансформациите в макросредата и спецификата на социокултурната реалност водят след себе си изменения не само в ценностните ориентации и съдържанието на възпитателните отношения, а рефлектират и върху самата структура на семейната единица като видоизменят най-напред устойчивия статус на преобладаващия за конкретното общество тип семейна формация.

Показателни в това отношение са статистическите данни от националното преброяване на населението през 2011 година [7], които ясно показват високия интензитет в процесите на дестабилизация на нуклеарното семейство като типичен за нашата страна семеен модел. Делът на пълните нуклеарни семейства (двама родители с никога невстъпвали в брак деца) прогресивно намалява (спрямо 2001 година) и към периода на провеждане на изследването е 46.9% от всички семейства у нас. Това означава, че от структурна гледна точка са налице обособени алтернативни семейни модели и позволява извеждането и типологизирането на основните новообразувания (Фиг. 2):

Фиг.2. Модификации в структурата на семейната единица

Настоящата социологическа и демографска ситуация разкрива, че са налице тенденции за все по-широко разрастване дела на модифицираните форми на семейните обединения (Консенсуални съюзи, еднородителски и рекомпозирани семейства), в които съответно ще се отглеждат и възпитават все по-голям брой деца. Това налага необходимостта от проучване и анализиране характеристиките на всеки конкретен модел не само от чисто статистическа и социологическа гледна точка, но и от гледна точка на своеобразието му като възпитателна среда.

Важността на този изследователски ракурс се илюстрира и от данните на националната статистика, които сочат, че 293 709 от децата на възраст под 18 години живеят в семейства, в които двамата съпрузи са в съжителство без юридически брак (фактическо съжителство; консенсуален съюз)-делът им е 18.8% от нуклеарните семейства.

Нарастващият процент на консенсуалните съюзи е знак, че индивидуализмът, който вече доминира в сферата на ценностите и духовността сред младите поколения, започва да се определя и изкрystalизира в масов отказ от институционално регламентиране на семейния съюз в качеството му на фундаментална обществена форма на кооперация-солидарност.

В света на индивидуализма и "съпротивата" срещу всякакви нормативни правила, това е закономерен процес на подмяна - подмяна на високо институционализираната и строго регламентираната брачна форма на семейство с един по-гъвкав модел (опозиционен на

традиционния брачен конструкт), ориентиран повече към личните свободи и претенции към другите и към обществото.

Най-често подбудите, насочващи съвременния човек към избора на безбрачното съжителство са стремежът към автономност, неформални партньорски взаимоотношения и икономическа необвързаност.

Съществуването на тази все по-популярна форма на съвместен живот, която е непозната за традиционното българско семейство детерминира и нов вид взаимоотношения не само между партньорите, но и между родителите и децата.

Отслабеното значение на родовата ценност и непризнаването на брака като заявена пред обществото обвързаност между партньорите във всичките ѝ аспекти, поставя под въпрос ефективността на предаването и интериоризацията на редица важни параметри на социализационния процес, касаещи техниките за интеграция и придобиването на маркери за идентичност и задава еталон за семейна организация, който детето да мултиплицира в по-късен етап.

Наред с фактическото съжителство през последните години у нас широко разпространение получи и така нареченото "рекомпозирано" семейство, възникващо в резултат на повторен брак или съжителство между мъж и жена, които имат или нямат деца от предишния си брачен съюз или небрачно съжителство. Взаимоотношенията в тези семейства са изключително сложни, продиктувани от разнообразието на причините, които могат да доведат до появата на конфликтни ситуации. Влиянието на външни за семейството фактори (отношения с бившия партньор и неговите роднини, наличие на материално-битови затруднения, увеличаване на семейните задължения) много често определя състоянието на семейната атмосфера.

Най-разпространеният вариант на рекомпозирано семейство е със следната структура (по Е. Маклин) [4]: майка, нейното дете/деца и доведен баща. Взаимоотношенията между съпрузите (безбрачните партньори), както и въздействието на външните фактори, рефлектира върху качеството на семейното възпитание и по-специално върху механизмите на подкрепление и разбиране. Понякога разделените биологични родители използват децата, за да разрешат своите проблеми, въвличат ги в конфликти, настройват ги негативно срещу втория баща или втората майка и по този начин нарушават още повече душевния комфорт и психичното им здраве.

В рекомпозираното семейство обикновено се наблюдават още следните типични проблеми [4]: наличие на сложна мрежа от роднински връзки, изискващи разделение на привързаността, ревност, вина и неясни граници; двузначност в ролите на "доведените" родители и техните роднини; нереалистични очаквания; конфликти, свързани с финансови въпроси и с възпитанието на децата; родителство, наложено веднага, без подготовка, без достатъчно време за развитие на брачната връзка, както и фактът, че много от "доведените" родители не са подготвени за стресовите, които ги очакват, нито знаят как да се справят с тях.

Представените типични проблеми на рекомпозираното семейство очертават сложността на междуличностните взаимоотношения в него и разкриват възможните измерения на дефицитите във възпитателния му потенциал.

С подобна сложност и проблематичност на функционирането във възпитателен план се характеризира и една друга, все по-разрастваща се в последно време група-тази на родителите, които отглеждат децата си сами, или на така наречените еднородителски или непълни семейства.

Данните сочат, че те вече представляват 15 % от всички семейства в България, като през 2011 година в семействата, съставени от един родител има 179 820 деца на възраст до 18 години, следователно в такива семейни условия се отглежда и възпитава всяко осмо дете в страната.

Този тип семейна структура се образува вследствие на: самотно родителство, еднородителство след овдовяване и еднородителство след развод.

При анализиране на семействата от един родител с деца според юридическото семейно положение на главата на семейството се установява, че непрекъснато се увеличава броя на неженените родители (самотни майки и бащи) - 56 963 или 18.2% от всички семейства, съставени от един родител с неженени деца.

Семействата на овдовелите родители с деца също се увеличават и понастоящем те са 35.5% от всички непълни нуклеарни семейства.

Относителният дял на семействата, съставени от един родител, който юридически се води в брак, но фактически сам отглежда децата си е 14.9% от всички непълни нуклеарни семейства.

Със същата посока на нарастване на относителния дял се характеризира и типът непълни семейства, съставени от разведени родители с деца- те съставляват 31.4% от всички еднородителски семейства.

Статистиката показва, че 80 на сто от самотните родители са жени. В едва 35% от случаите един от партньорите е починал [7].

Причините за обособяването на непълното семейство дават своето отражение върху характера на възпитателните взаимодействия.

В преобладаващите случаи на еднородителство, когато майката отглежда сама сина си, възпитателната ситуация е натоварена от неблагоприятни фактори, свързани най-вече с отсъствието на значимата фигура на бащата.

Фигурата на бащата притежава силна статус-формираща функция, а в психологически аспект нейната ролева позиция е насочена главно към удовлетворяване на базисната детска потребност от сигурност. В този план, отсъствието на баща в семейството е предпоставка за появата на смущения във възпитанието, свързани с формирането на детската идентичност и може да доведе до възникването на депривационни синдроми, поради нарушенията в целостта на възприятието и усещането на детето за безопасна и сигурна жизнена среда.

Приема се, че фигурата на бащата е доминираща и във връзка с трансмисията на морала от старото към младото поколение, която е важен компонент от процеса на естествената социализация. Липсата на устойчиво, непрекъснато и едновременно предаване на нравствени ценности и традиции от двамата родители поставя сериозни препятствия пред ефективността на интериоризацията на убеждения и ценности, необходими на детето за социалните действия.

Делът на еднородителските семейства, в които децата се отглеждат и възпитават от баща си е незначителен. Възпитателните взаимоотношения в тях също се характеризират с влиянието на неблагоприятни фактори, свързани с отсъствието на майката, която се възприема като доминантна по отношение емоционалното развитие, трансфера на знания и социалната интеграция на детето.

Независимо от това кой изпълнява водещата възпитателна роля в еднородителското семейство- мъжът или жената, за хармоничното развитие на детската личност е от особена важност намирането и прилагането на компенсаторни механизми за намаляване последиците от липсата на възпитателни взаимодействия с единия от родителите и за придобиването от детето на опит от взаимоотношенията и с двата пола, чрез адекватни модели на майчино (женско) и бащино (мъжко) поведение.

Динамиката на икономическите и социални процеси у нас, както и глобализацията на съвременния свят доведоха до появата на един все още не дефиниран терминологично тип модификация на семейната единица, а именно формираната, конструирани на базата на биологично родство, в които поради отсъствието на единият или двамата родители за продължителен период от време, грижите за отглеждането и възпитанието на децата са "делегиращи" неформално на членове на най-близкото семейно обкръжение.

Такъв тип "задочни" отношения между родителите и децата влияят изключително негативно както върху социално-психическото развитие на детето, така и върху качеството и ефекта от взаимодействието родител-дете и видоизменят състоянието на родителските функции. Обикновено кореспонденцията между родителя и детето в тези случаи е ограничена, постепенно прекъсва или се свежда предимно до задоволяване материалните нужди на детето. Дефицитът на общуване с родителя създава условие за непълноценно и несъответно за възрастта формиране на познавателните процеси, до понижено самочувствие и неадекватна самооценка. Той е предпоставка за появата на някои нарушения в темпа на психическо развитие на децата и не позволява да се извършват важни качествени изменения в нивото на тяхната психичната зрялост.

Липсата на постоянен ежедневен контакт на родителя с неговото дете има негативно влияние не само върху детето, но и върху самия родител – освен отраженията в чисто емоционален аспект, продължителното отсъствие от дома деформира чувството му за съзнателно родителство и стабилност на семейството. В най-лошия случай, с течение на времето тенденцията за интерес към проблемите, отнасящи се до възпитанието на децата отслабва, заедно с родителската отговорност и в някои случаи тя даже изчезва.

От друга страна, затруднения имат и членовете на семейството, на които са вменени родителските задължения. Децата живеят под опеката на възрастни хора (най-често това са бабите и дядовците, а в по-редки случаи други близки родственици), които често се затрудняват да се грижат за самите себе си - физически и икономически, поради което фокусът на отношението им към детето се измества предимно към осигуряването на материално-битова обезпеченост на неговите нужди и по-малко, към реализирането на надграждащи възпитателни въздействия.

От извършеният дотук анализ на спецификата и проблематиката на възпитателните отношения, реализирани в различните по вид семейни модификации, може да се заключи, че нарушената семейна структура не е водещия фактор за появата на смущения в процеса на семейното възпитание. Много по-съществено влияние върху социалното развитие, поведението на детето и равнището на неговата възпитаност оказват функционалните нарушения в семейната система, които в комбинация с липсата на механизми за уравнивяване, могат да доведат и до сериозни отклонения в сферата на личностното формиране.

Независимо от типа структура на семейната единица за хармонична семейна среда се счита тази, при която семейството функционира като открита система за естествена социализация, разкриваща най-широки възможности за творческо израстване и личностно развитие на всички негови членове. Именно такава среда създава условия за реализиране крайната цел на възпитанието- достигането на необходимото и оптимално равнище на възпитаност, което да осигури адекватното вграждане на детето в социума и да гарантира наличието на възможности за неговата самореализация и самоактуализация.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексиева, М. (2000). Дефицити на общуване в семейството. С., Педагогика, №4,29-39.
2. Иванов, И. (1996). Социално-педагогически проблеми на семейството. Ш.
3. Пенев, Р. (2006). Систематика и типология на семейното възпитание в детството. С.
4. Попова, С. (2002). Съвременност и възпитание. Бл.
5. Събева, Е. (2007). Социално-педагогически измерения на семейството. Пл.
6. Ginott, H., A. Ginott and H. Goddard. (2003). Between Parent And Child: The Bestselling Classic That Revolutionized Parent-Child Communication.
7. www.nsi.bg